

درس دوم
تاریخ سخنوری

روش سخنرانی دینی

گروه علمی مهارتهای خطابی
پژوهش و تدوین: حسین ملانوری

است. انسانها از ابتدای آفرینش، پیامهای خود را به هموعان خود انتقال می‌داده‌اند و یکی از مهم‌ترین ابزارهای اطلاع‌رسانی آنان، زبان بوده است. براساس آیات قرآنی، همه پیامبران الهی از سخنوری برای تبلیغ پیامهای الهی استفاده کرده‌اند. قرآن کریم می‌فرماید: «وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ»؛ «ما هیچ

اهداف این درس:

۱. آشنایی اجمالی با تاریخ سخنوری؛
۲. شناخت دلایل رشد خطابه در بعضی از دوره‌های تاریخی؛
۳. توجه به تأثیر اسلام بر خطابه؛
۴. آشنایی با آداب سخنرانی در صدر اسلام.

مقدمه

یکی از موهبتهای الهی به انسان، توفیق انتقال پیامهای او از طریق زبان

اجتماعی؛ «ابرخس»، جمع‌کننده اشعار هومر (۵۲۸ قبل از میلاد)؛ «پسیستراتوس» (۵۲۷ - ۶۰۵ قبل از میلاد) حاکم آتن؛ و «تمیستوکلیس» (۴۶۰ - ۵۲۵ قبل از میلاد) سردار یونانی و مشهور در خطابه‌های جنگی، یاد می‌کنند.^۲

در عصر «پریکلس» (۴۲۹ - ۴۹۵ قبل از میلاد) که از مردان سیاسی و صاحب‌نفوذ بود، خطابه در یونان، شکوفایی خود را آغاز کرد. دلایل رشد خطابه در این زمان عبارت‌اند از:

۱. ظهور حکومت‌های دموکراتیک؛^۳
۲. رشد امور تجاری و صنعتی و گسترش تدریجی نیروی دریایی آتنیان؛

۲. آئین سخنوری و نگرشی بر تاریخ آن، علی‌اکبر ضیایی، مؤسسه انتشارات امیرکبیر، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۳، ص ۷۹ و ۸۰

۳. مردم در دولت شهرهای یونان باستان، در روزهای خاصی در میدان شهر جمع می‌شدند و در باره مسائل اجتماعی به بحث و تبادل نظر می‌پرداختند و رأی اکثریت را اجرا می‌کردند. در این شرایط کسانی که از قدرت سخنوری بیش‌تری برخوردار بودند، بهتر رأی خود را به دیگران می‌قبولاندند. (آئین سخنوری، محمدعلی فروغی، انتشارات زوار، چاپ دوم، تهران،

۱۳۶۸، ص ۱۷۳-۱۷۴)

پیامبری را جز به زبان قسومش نفرستادیم.» این آیه، ضمن بیان مطابقت زبان پیامبران با زبان مخاطبان، نشان‌دهنده همگانی بودن استفاده از روش سخن‌گفتن در تبلیغات دینی پیامبران است.

جانشینان انبیا علیهم‌السلام نیز از سخنوری و خطابه استفاده کرده‌اند. امام علی علیه‌السلام می‌فرماید: «إِنَّا لَأَمْرَاءُ الْكَلَامِ؛^۱ ما هر آینه پادشاهان سخنیم.» و البته سخنوری آنان روشمند نیز بوده است. در عین حال برای بیان تاریخ فن خطابه و سخنوری به عنوان یک دانش و مهارت، معمولاً از یونان باستان آغاز می‌کنند؛ زیرا قدیمی‌ترین کتابهای موجود در این باره، مربوط به این دوران است.

خطابه در یونان

یونانیان از قدیم‌الایام «هومر» را پدر واقعی فن خطابه می‌دانستند و پس از وی از خطبای بزرگی مانند «سولون» (۵۵۸ - ۶۴۰ قبل از میلاد)، قانونگذار آتن و مصلح آداب و عادات

۱. نهج البلاغه، خطبه ۲۳۳.

قرآن کریم از نظر ادبی،
بلیغ‌ترین خطیبان و
شاعران عرب را تحت
تأثیر خود قرار داد؛ از اینرو
خطیبان مسلمان پس از
نزول قرآن از اسلوب قرآنی
تقلید و خطبه‌های خود را
به آیات شریفه آن مزین
کردند.

ظهور سופسطائیان، یکی از
پدیده‌های قابل توجه در تاریخ خطابه
یونانی است. سופسطائیان، معلمانی
دوره‌گرد بودند و سبب گسترش
علمی مانند: فلسفه، منطق، ادبیات،
سیاست و قضاوت شدند؛ ولی در عین
حال به دلیل نداشتن تعهد در برابر
حق و حقیقت، پایه‌های اخلاقی یونان
را متزلزل ساخته، سبب پدید آمدن
شکاکیت و پوچ‌گرایی شدند.^۱

۳. نظام قضایی آن عصر که در آن،
افراد برای احقاق حقوق خود باید
سخنوری زبردست باشند و یا از
وکلائی سخنور استفاده کنند؛

۴. استعداد یونانیان در خطابه.^۱

نخستین شخصی که به تعلیم
خطابه پرداخت «کوراکس» از جزیره
صقلیه بود که عربها وی را با نام
«غراب خطیب» می‌شناسند.^۲

در عصر «دموستن» (۳۲۲ - ۳۸۴

قبل از میلاد) خطیب وطن‌خواه آتنی،
ادبیات در یونان رو به زوال رفت؛ اما
او خطیبی توانا بود. راز موفقیت او را
در صلابت روحی، تسلط بر اعصاب،
مهارت در گریز زدن به احساسات تند
و آتشین میهن‌پرستی، آمیختن
داستان‌سرایی با بحث و جدل و
شاعرانه سخن گفتن می‌دانند.^۳

۱. آئین سخنوری و نگرشی بر تاریخ آن، علی‌اکبر
ضیائی، ص ۸۱ و ۸۲؛ فن الخطابه، ابراهیم البدوی،
دار الامیر، بیروت، چاپ اول، ۱۴۱۴ هـ. ق، ص ۲۶ -
۲۷.

۲. فن الخطابه، ابراهیم البدوی، ص ۲۸.

۳. آئین سخنوری و نگرشی بر تاریخ آن، علی‌اکبر
ضیائی، ص ۹۴ - ۹۶؛ فن الخطابه، ابراهیم البدوی،
ص ۳۰ و ۳۱.

۲. آئین سخنوری و نگرشی بر تاریخ آن، علی‌اکبر
ضیائی، ص ۸۶ - ۹۲.

است؛ از اینرو شناخت روح و مباحث روان‌شناسی، از مباحث ضروری در این فن است.^۳ «ارسطو» شاگرد افلاطون از تعالیم وی بهره جست و کتابی در فن خطابه نوشت.^۴

خطابه در روم

از میان رومیان، «سیسرون»، درخشندگی خاصی در این باره دارد. وی کتابهای ارسطو را بازنویسی و در آنها تحقیق کرد. او در سخنوری بسیار توانا بود و کتابی تحت عنوان «خطابه» نوشت.

از دیگر خطبای روم باستان، «کونیتیلیانوس» صاحب کتاب «فن خطابه»، «تاسیت» و «آدریانوس صوری» هستند.^۵

سریانیان و خطابه

پس از ظهور مسیحیت، این فن از نظر علمی و نه عملی، تحت تأثیر سریانیان در مناطقی مانند: الجزیره و سوریه قرار داشت. خطابه در میان

در مقابل، دانشمندانی مانند: سقراط، افلاطون و ارسطو ظهور کردند که روش سوفسطائیان را مذمت می‌کردند.^۱

«سقراط» استاد افلاطون، مکتبی برای تعلیم فن خطابه داشت و شاگردان او با این فن آشنا بودند و در بیان فلسفه از آن بهره می‌بردند. «افلاطون» (۳۴۷ - ۴۲۷ قبل از میلاد) همچون سقراط، جویای حقیقت بود. از نظر او سخنوری در صورتی حقیقی است که مبتنی بر معرفت حقایق باشد و کسی که از حقیقت بی‌خبر باشد نمی‌تواند ذهن شنونده را به سوی حقیقت سوق دهد.^۲ به نظر «افلاطون»، استعداد فطری،

آموزش و تمرین، سه عامل اساسی برای توانایی در سخنوری است. از نظر او، هدف از سخنرانی فقط اقناع به معنای ظن غالب نیست؛ بلکه سوق دادن روح انسان به سوی فضیلت

۱. آئین سخنوری، محمدعلی فروغی، ص ۱۷۶.

۲. رک: آئین سخنوری و نگرشی بر تاریخ آن،

علی اکبر ضیائی، ص ۸۶ - ۱۰۵.

۳. همان، ص ۱۰۵.

۴. همان، ص ۱۱۴.

۵. رک: همان، ص ۱۲۳ - ۱۲۸.

قرآن کریم از نظر اسلوب، محتوا و واژگان، بر خطابه‌های صدر اسلام تاکنون اثر گذاشته است. از سوی دیگر احادیث نبوی، خطابه‌های امام علی علیه السلام و امامان دیگر، تأثیر شگرفی بر خطابه‌های عصر اسلامی داشته است، تا آنجا که بسیاری از سخنوران، عین یا مضمون خطابه‌های آنان را بازگو کرده‌اند؛

۳. طبیعت ادبیات جاهلی و شفاهی بودن و رواج نداشتن فن نویسندگی؛

۴. نیاز به خطیب به عنوان مسئول هیئت، هنگام اعزام هیئتها به مناطق مختلف.^۳

اعراب از نظر عملی، بسیار رونق گرفته بود تا اینکه اسلام ظهور کرد و آثار یونانی که زمانی به زبان سریانی ترجمه شده بود، بار دیگر به عربی ترجمه شد.^۱

عصر جاهلی و خطابه

در عصر جاهلی، خطابه از نظر علمی و فنی جایگاهی نداشت و اعراب، بیش از هر چیز به خطابه عملی و سبک بیان توجه می‌کردند. در این دوران، چه بسا یک سخنران بما سخنان خود، قبیله‌ای را به اوج عزت یا حضيض ذلت می‌رساند؛ از اینرو سران قبایل، فردی را به عنوان سخنگوی رسمی و خطیب قبیله بر می‌گزیدند.^۲ عوامل ذیل باعث رشد خطابه در این عصر بود:

۱. شرایط جنگی و طبیعت

صحرائشینی اعراب؛

۲. تعصب قبیله‌ای و فخر فروشی

اعراب بر دیگران با امتیازات خود و قبیله‌شان؛

۳. آیین سخنوری و نگرشی بر تاریخ آن، علی اکبر

ضیائی، ص ۱۴۰ - ۱۴۱.

۱. ر.ک: همان، ص ۱۳۲ - ۱۳۴.

۲. فن الخطابه، ابراهیم البدوی، ص ۳۳.

شوق‌انگیز] که از شنیدن آیاتش لرزه بر اندام کسانی مسی افتد که از پروردگارشان می‌ترسند. سپس برون و درونشان نرم و متوجه ذکر خدا می‌شود.»

قرآن کریم از نظر ادبی، بلیغ‌ترین خطیبان و شاعران عرب را تحت تأثیر خود قرار داد؛ از اینرو خطیبان مسلمان پس از نزول قرآن از اسلوب قرآنی تقلید و خطبه‌های خود را به آیات شریفه آن مزین کردند. به این سخنان امام علی علیه السلام توجه کنید:

«تَعَاهَدُوا أَمْرَ الصَّلَاةِ وَحَافِظُوا عَلَيْهَا وَاسْتَكْتَرُوا مِنْهَا وَتَقَرَّبُوا بِهَا فَإِنَّهَا كَأَنَّتْ عَلَيَّ الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا»^۳ أَلَا تَسْمَعُونَ إِلَى جَوَابِ أَهْلِ النَّارِ حِينَ يُسْتَلَوْنَ (مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ * قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ)؛^۴ نماز را رعایت کنید و در حفظ آن بکوشید و آن را زیاد بخوانید و خود را با آن [به خدا] نزدیک کنید؛ زیرا آن «بر مؤمنان

خطبای جاهلی در مراسم مهم و جلسات پرجمعیت، سوار بر مرکب خود، خطابه ایراد می‌کردند. آنان، اغلب، هنگام ایراد سخن با عصا، سرنیزه یا شاخه درخت به حاضران اشاره می‌کردند. آنها با صدای بلند سخن می‌گفتند و سخنان خود را به سجع و ضرب المثل می‌آراستند.^۱

خطابه در اسلام

قرآن کریم، زمانی نازل شد که هنر غالب مردم عرب، سخنوری و خطابه بود. خدای متعال بهترین و اثرگذارترین سخن را در این زمان نازل کرد و فرمود: «اللَّهُ نَزَلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِي تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ»؛^۲ «خدا بهترین سخن را نازل کرده است؛ کتابی که آیاتش [در لطف و زیبایی و عمق و محتوا] همانند یکدیگر است؛ آیاتی مکرر دارد [با تکراری

۱. همان، ص ۱۴۱ - ۱۲۳، فن الخطابه، ابراهیم

الهدوی، ص ۲۷ - ۲۸.

۲. زمر/۲۲.

۳. نساء/۱۰۳.

۴. مدثر/۴۲ و ۴۳ و نهج البلاغه، خ ۱۹۹.

واجب شده است.» آیا جواب دوزخیان را نمی‌شنوید، وقتی که از آنها سؤال می‌شود: «چه باعث شد که گرفتار جهنم شدید؟» گفتند: [برای آنکه] نماز نمی‌خواندیم.»

قرآن کریم از نظر اسلوب، محتوا و واژگان، بر خطابه‌های صدر اسلام تاکنون اثر گذاشته است. از سوی دیگر احادیث نبوی، خطابه‌های امام علی علیه السلام و امامان دیگر، تأثیر شگرفی بر خطابه‌های عصر اسلامی داشته است، تا آنجا که بسیاری از سخنوران، عین یا مضمون خطابه‌های آنان را بازگو کرده‌اند؛ مثلاً یوسف بن عمر ثقفی نماینده هشام بن عبدالملک در کوفه به مردم چنین خطاب می‌کند:

«إِتَّقُوا اللَّهَ عِبَادَ اللَّهِ فَكَمْ مِنْ مُؤْمِلٍ أَمَلًا لَا يَتْلَفُهُ وَجَامِعٌ مَالًا لَا يَأْكُلُهُ وَمَنْعٌ مَا سَوَّفَ يَتْرُكُهُ وَتَعْلَهُ مِنْ بَاطِلٍ جَمَعَهُ وَمِنْ حَقٍّ مَنَعَهُ أَصَابَهُ حَرَامًا وَاحْتَمَلَ إِصْرَهُ وَوَرَّاهُ غَلِيًّا»

رَبِّهِ أَسِفًا لَاهِفًا قَدْ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ.^۲

این خطابه را با سخن ذیل از امام علی علیه السلام مقایسه کنید:

«مَعَاشِرَ النَّاسِ، اتَّقُوا اللَّهَ فَكَمْ مِنْ مُؤْمِلٍ مَا لَا يَتْلَفُهُ وَبَانِ مَا لَا يَسْكُنُهُ وَجَامِعٌ مَا سَوَّفَ يَتْرُكُهُ وَتَعْلَهُ مِنْ بَاطِلٍ جَمَعَهُ وَمِنْ حَقٍّ مَنَعَهُ أَصَابَهُ حَرَامًا وَاحْتَمَلَ بِهِ آثَامًا فَبَاءَ بِوِزْرِهِ وَقَدِمَ عَلَيَّ رَبِّهِ أَسِفًا لَاهِفًا، قَدْ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ؛^۳ ای مردم! از خدا بترسید، چه بسا آرزومندی که به آرزو [ای خود] نرسد و سازنده ساختمان‌هایی که در آن ساکن نشود و گردآورنده مالی که به زودی آن را بگذارد، و چه بسا که از راه باطل [و حرام] آن را جمع کرده و یا حق دیگران را بازداشته، و به سبب آن، مرتکب فعل حرام و متحمل گناهیانی شده است، و با گناه و بار سنگین بر

۲. آیین سخنوری و نگارش بر تاریخ آن، علی اکبر

ضیائی، ص ۱۷۴.

۳. نهج البلاغه، حکمت ۳۴۴.

۱. یعنی «تقله».

۵. غراب خطیب کیست؟
۶. دلایل موفقیت «دموستن» را در خطابه بیان کنید.
۷. نظر افلاطون درباره سخنوری حقیقی چه بود؟ عوامل اساسی توانایی در سخنوری را از نظر او نام ببرید.
۸. مشهورترین خطبای روم باستان چه کسانی هستند؟
۹. کدام عوامل سبب رشد خطابه در عصر جاهلی شدند؟
۱۰. برخی از آداب سخنرانی را در عصر جاهلی نام ببرید.
۱۱. قرآن کریم چه تأثیری بر خطابه گذاشت؟
۱۲. تأثیر احادیث نبوی و خطابه‌های امامان معصوم علیهم‌السلام را بر خطابه‌های عصر اسلامی توضیح دهید.
۱۳. آداب و ویژگیهای خطابه را در صدر اسلام بیان کنید.
- تحقیق کنید**
- با رجوع به کتابهای موجود در زمینه خطابه و سخنرانی، وضعیت تولید علم را در این باره، به لحاظ تاریخی بررسی کنید.
- می‌گردد و با پشیمانی و حسرت بر خدای وارد می‌شود؛ در دنیا و آخرت زیان کرده، و این است زیان آشکار.»
- خطابه در صدر اسلام، آداب و ویژگیهایی داشته است؛ از جمله:
۱. به کار بردن کلمات مسجع؛
  ۲. ایستادن بر بلندی؛
  ۳. گذاشتن عمامه بر سر؛
  ۴. تکیه بر عصا یا شمشیر یا کمان خویش؛
  ۵. شروع با ستایش خداوند؛
  ۶. پایان دادن با دعای خیر.
- پرسش‌نامه**
۱. از نگاه قرآن کریم، سابقه سخنرانی برای تبلیغ دین به کجا باز می‌گردد؟
  ۲. چرا برای بیان تاریخ خطابه از یونان باستان آغاز می‌کنند؟
  ۳. چهار نفر از خطبای بزرگ یونانی را نام ببرید.
  ۴. دلایل رشد خطابه در عصر «پریکلس» را بنویسید.

۱. آیین سخنوری و نگارش بر تاریخ آن، علی اکبر